

schylek epoki starożytnej. Zachodzące wówczas przeobrażenia i ich analiza w świetle chrześcijańskiej wiary pozostawiły swój ślad na jego twórczości. Można z niej także wysnuć wniosek, że Grzegorz był wielkim znawcą ludzkiej psychiki, o czym świadczy choćby obszerna część *Księgi reguły pasterskiej*, w której papież pisze, w jak różnorodny sposób należy pouczać poszczególne kategorie ludzi. Ks. Sojka podkreśla, że nauka Grzegorza Wielkiego o kapłaństwie nawiązuje do wcześniejszych pisarzy chrześcijańskich: Leona Wielkiego, Benedykta, Grzegorza z Nazjanzu, a szczególnie do Augustyna. Odróżniają go od nich natomiast „zwiększone kompetencje, w jakie wyposaża posługę kapłańską w problemy życia świeckiego oraz wielka praktyczność”.

Omawiana praca, jak każde dzieło ludzkie, nie jest pozbawione pewnych mankamentów, zwłaszcza metodologicznych. Przede wszystkim w przypisach jest zbyt mało odnośników do pozycji, które w dużej ilości zostały umieszczone w bibliografii. Często znaczną partię przypisów stanowią wyłącznie łacińskie cytaty pism Grzegorza Wielkiego. Z punktu widzenia poprawności polszczyzny nie wydaje się też trafnym użycie w temacie rozdziału II i potem powtarzającego się w pracy przymiotnika „powinnościowy”; bardziej właściwe byłoby zastosowanie określenia opisowego. Pod względem naukowym praca jest ważnym opracowaniem i cennym uzupełnieniem bibliografii dotyczącej twórczości św. Grzegorza Wielkiego. Liczne praktyczne wskazówki Grzegorza dotyczące życia kapłańskiego, cytowane i analizowane w pracy, są potwierdzeniem zasady przyjmowanej przez Ojców Kościoła, aby refleksje naukowe zawsze służyły pożytkowi duchowemu wiernych, w tym wypadku – kapłanów.

Ks. Marian Strankowski – Lublin, KUL

***La Bibbia commentata dai Padri*, red. A. Di Berardino, vol I-IX, Roma 2003-2005, Città Nuova Editrice (włoska edycja amerykańskiego: *Ancient Christian Commentary on Scripture* vol. I-XVII, New Jersey 1998-2005, Inter Varsity Press).**

Egzegeza tekstów biblijnych już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, w epoce patrystycznej, leżała u podstaw całego przepowiadania i nauczania Kościoła. Kształtowała ona jego instytucje i liturgię, opracowania doktrynalne i etyczne, przyjmując często charakter parenetyczny i edukacyjny. Tego rodzaju podejście starożytnych pisarzy chrześcijańskich do świętego tekstu, mające na celu konfrontowanie biblijnego przesłania z ludzkim doświadczeniem, naznaczone często alegorycznym sposobem interpretacji, powodowało jednak, że w późniejszych okresach historii zaniedbywano badania nad komentarzami patrystycznymi, uznanymi za mało wartościowe dla studium i zrozumienia Pisma Świętego.

Dzisiejsze zapotrzebowania kulturowe wraz z odczuwaną koniecznością przeniknięcia duchowymi treściami obecnej w chrześcijaństwie działalności kaznodziejskiej wzbudziły jednakże, poczynając od amerykańskich środowisk protestanckich, ideę spożytkowania ogromnego bogactwa interpretacyjnego, nagromadzonego już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, dla właściwego odczytania świętego tekstu, i nie ograniczania się tylko i wyłącznie do naukowych (filologiczno-historycznych) badań. Z tego właśnie powodu zrodziła się seria *Ancient Christian Commentary on Scripture* (jako owoc pracy Instytutu Chrześcijańskich Studiów Klasycznych na Drew University w stanie New Jersey) pod redakcją Thomasa C. Odena, której rewizję i poszerzenie stanowi recenzowana poniżej włoska jej edycja, kierowana przez profesora rzymskiego Instytutu Patrystycznego „Augustinianum” – Angelo Di Berardino, nosząca tytuł: *La Bibbia commentata dai Padri*.

Druk tego monumentalnego dzieła znajdującego się w katalogu ofert wydawnictwa *Città Nuova*, przewidziany jest aż na dwadzieścia pięć tomów w dwudziestu dziewięciu woluminach, w ramach których zostały wyodrębnione dwie sekcje: Starego Testamentu i Nowego Testamentu. Każdy z tomów poświęcony jest albo jednej księdze, albo też większej ich ilości, podzielonych na perykopy, zaopatrzone interpretacją egzegetyczną, zaczerpniętą z komentarzy Ojców Kościoła. Tworzy się w ten sposób bogaty, uporządkowany zbiór składający się z wypowiedzi rozsianych w bardzo wielu wczesnochrześcijańskich dziełach, często niełatwo osiągalnych, tłumaczonych z języka łacińskiego i greckiego, a także z innych języków chrześcijańskich: koptyjskiego, syryjskiego i armeńskiego.

Dotychczas ukazały się następujące woluminy omawianego opracowania (zaprezentowane poniżej zgodnie z układem biblijnych ksiąg):

W sekcji odnoszącej się do Starego Testamentu odnajdujemy wolumin 1/1 (redaktor wydania – A. Louth, wstęp – A. Di Berardino, rok wydania – 2003), poświęcony pierwszym jedenastu rozdziałom Księgi Rodzaju, które miały większy wpływ na rozwój teologii chrześcijańskiej, niż jakiegokolwiek inne wypowiedzi Starego Testamentu, a także wolumin 1/2 (redaktorzy wydania – A. Di Berardino, M. Conti, M. Sheridan, wstęp – A. Di Berardino, rok wydania – 2004), przynoszący komentarze związane z pozostałymi rozdziałami (12-50) tej księgi. Z niej to Ojcowie wydobywali fundamenty doktryny o stworzeniu świata i uformowanego na obraz i podobieństwo Boga człowieka, a także tworzyli podwaliny nauczania o grzechu i sytuacji społeczności ludzkiej po upadku. Woluminy te zawierają komentarze następujących pisarzy: Ambrożego, Augustyna, Bazylego z Cezarei, Bedy Czcigodnego, Klemensa Aleksandryjskiego, Cypriana, Cyryla Jerozolimskiego, Diadocha, Doroteusza z Gazy, Fulgencjusza z Ruspe, Grzegorza z Nazjanzu, Grzegorza z Nyssy, Izaaka z Niniwy, Jana Kasjana, Jana Damascyjskiego, Maksyma z Turynu, Orygenesesa, Pseudodionizego Areopagity, Quodvultdeusa, Salwiana z Marsylii, Szymona „Nowego Teologa”.

Ukazał się również drugi tom, poświęcony starotestamentalnym księgom Wyjścia, Kapłańskiej, Liczb i Powtórzonego Prawa (redaktor wydania – J. T. Lienhard, wstęp – A. Di Berardino, rok wydania – 2003). Tymi, którzy najobszerniej komentowali wymienione księgi są: Orygenes, Augustyn, Grzegorz Wielki, Izydor z Sewilli, Cyryl Aleksandryjski, Teodoret z Cyru, Prokop z Gazy. Komentarze zebrane w tym tomie pochodzą z traktatów doktrynalnych, homilii, listów i pism o charakterze pastoralnym.

Ostatnią część (z dotychczas opublikowanych), poświęconą księgom Starego Testamentu stanowi tom trzynasty serii (redaktor wydania – A. Ferreiro, wstęp – A. Di Berardino, rok wydania – 2005), przynoszący komentarze do ksiąg Dwunastu proroków Mniejszych: Ozeasza, Joela, Amosa, Abdiasza, Jonasza, Micheasza, Nahuma, Habakuka, Sofoniasza, Aggeusza, Zachariasza i Malachiasza. W Nowym Testamencie – w którym zachodziła konieczność ukazania, że w Jezusie realizują się wszystkie prorocтва – uwaga poświęcona wspomnianym księgom była znacząca. Zainteresowanie nimi nie zmalało również wśród Ojców Kościoła, którzy w ramach dokonywanej przez siebie egzegezy potwierdzili autorytet obecnych w nich wypowiedzi wskazujących na Chrystusa jako obiecanego Mesjasza. Tom niniejszy zawiera w sobie liczne cytacje Ojców, dając reprezentatywny obraz tradycji greckiej, łacińskiej i syryjskiej, a także ukazując różnice w podejściu poszczególnych autorów do tych samych fragmentów świętego tekstu (co wiązało się z ich zastosowaniem pastoralnym), pozwalające czytelnikowi na odkrycie drzemającego we wspomnianych księgach bogactwa i na uświadomienie sobie centralnej ich roli w egzegezie chrześcijańskiej Starego Testamentu.

W sekcji odnoszącej się do ksiąg Nowego Testamentu ukazały się: poświęcony pierwszym trzynastu rozdziałom Ewangelii Mateusza wolumin 1/1 (redaktor wydania – M. Simonetti, wstęp – A. Di Berardino, rok wydania – 2004), zawierający wypowiedzi Ojców wchodzące w zakres gatunków komentarza i homilii. Przykładami pierwszego z nich są komentarze: Orygenes, Hilarego z Poitiers, Hieronima. W ramach drugiego gatunku doniosłe miejsce zajmuje: dziewięćdziesiąt *Homilii do Ewangelii według św. Mateusza* – Jana Chryzostoma, a także homilie Chromacjusza z Akwilei. Przynależą tu również, stanowiące owoc niedzielnego przepowiadania, pisma Piotra Chryzologa, Euzebiusza z Emezy, Grzegorza Wielkiego, Augustyna.

Ewangelia według św. Marka zajmuje szczególne miejsce w ramach egzegezy ewangelicznej, choć niewielu z Ojców komentowało ją w całości. Obecny w tomie drugim (redaktorzy wydania – Ch. A. Hall, T.C. Oden, wstęp – A. Di Berardino, G. Pilara, rok wydania – 2003) zbiór materiału patrystycznego został odszukany po części także w komentarzach czy homiliach do Ewangelii Mateusza i Jana, których autorami byli Orygenes, Jana Chryzostom i Augustyn. Fakt ten unacznia najważniejsze założenie antycznej egzegezy chrześcijańskiej, według której, znaczenie jednego tekstu „rojaśnia się” poprzez inne

wypowiedzi Pisma. Wyróżniają się tu komentarze Augustyna, Ambrożego, Atanazego, Klemensa Aleksandryjskiego, Cyryla Aleksandryjskiego, Cyryla Jerozolimskiego, Jana Chryzostoma, Euzebiusza z Cezarei, Jana Damasceńskiego, Grzegorza Wielkiego i Orygenesa.

Listy św. Pawła do Galatów, Efezjan i Filipian stanowią dokumenty o wielkim znaczeniu i zawierają w sobie niektóre z fundamentalnych pojęć teologii Pawłowej, które z czasem stały się wspólnym dziedzictwem całego chrześcijaństwa. Do nich odwoływali się Ojcowie Kościoła w różnego rodzaju kontrowersjach i dysputach doktrynalnych. Ósmy tom prezentowanej serii (redaktor wydania – A. Di Berardino, rok wydania – 2005) towarzyszy wspomnianym listom komentarzami wczesnochrześcijańskich pisarzy, między innymi Jana Chryzostoma, Ambrożyjastra, Mariusza Wiktoryna, Hieronima, Teodora z Cyru, Teodora z Mopsuestii, Kasjodora, Augustyna i Orygenesa.

Dziewiąty tom (redaktor wydania – P. Gorday, wstęp – A. Di Berardino, rok wydania – 2004) stanowi zbiór komentarzy Ojców odnoszących się do Listów św. Pawła do Kolosan, Tesaloniczan, Tymoteusza, Tytusa i Filemona. Zawiera w sobie nade wszystko wypowiedzi Jana Chryzostoma i Augustyna, dwóch największych komentatorów św. Pawła.

Ostatni z wydanych tomów – jedenasty (redaktor wydania – A. Genovese, wstęp – A. Di Berardino, rok wydania – 2005), poświęcony Listowi św. Jakuba, Listom św. Piotra, Listom św. Jana i Listowi św. Judy, prezentuje obszerne komentarze takich autorów jak: Klemens Aleksandryjski, Dydim Aleksandryjski, Jan Chryzostom (przedstawiciele tradycji greckiej), a także Augustyn, Hieronim, Grzegorz Wielki (przedstawiciele tradycji łacińskiej).

Recenzowana publikacja, stanowiąca owoc ekumenicznej współpracy wysokiej klasy specjalistów w zakresie patrologii, to nieoceniony instrument służący do odkrywania, za pośrednictwem wypowiedzi Ojców, skarbów mądrości i duchowej głębi zawartych w świętym tekście Biblii. Słuchanie głosu świadków Tradycji i jej strażników, staje się szczególnie cenne dla środowisk protestanckich, które poprzez zaangażowanie w prace nad omawianą serią wyraziły chęć powrotu do tak często dyskredytowanego przez nich dziedzictwa, stanowiącego wspólne bogactwo wszystkich wyznawców chrześcijaństwa.

Trudno doszukać się jakichkolwiek zarzutów przeciw temu, jak wspomniałem, monumentalnemu dziełu, które miałyby deprecjonować jego wartość i pomniejszać zasługi autorów wydania. Wielkim bowiem wysiłkiem okupione zostały przekłady starożytnych tekstów i korekty już istniejących tłumaczeń, a także ponowne opracowania (obecnych już w edycji amerykańskiej) wstępów, czy w końcu poszerzenia odnoszących się do tekstu przypisów.

Dodatkowy walor recenzowanej pozycji (w konfrontacji z jej amerykańskim pierwodrukiem) stanowi metoda pracy nad antycznymi tekstami zastosowana przez włoskich badaczy. Amerykańscy uczeni [jak podkreśla to we wstępie ogólnym do woluminu 1/1, poświęconego Ewangeliom według św. Mateusza

(1-13), sam prof. A. Di Berardino (s. 10)] w wyborze tekstów i ich opracowaniu korzystali w dużej mierze z nowych instrumentów, jakie przynosi dzisiejszym uczonym rozwój informatyki. Włosi – jak twierdzi dalej Di Berardino – „przez swoją formację i kulturę, wybrali system tradycyjny, polegający na bezpośrednim kontakcie ze starożytnymi dziełami” (tamże).

Seria wydawnicza: *La Bibbia commentata dai Padri*, stanowi niewątpliwą pomoc nie tylko dla ekspertów w dziedzinie biblistyki czy patrystyki. Może być ona również uznana za przydatne narzędzie w pracy kaznodziejskiej, jak również za źródło natchnień dla rozmyślających nad słowem skierowanym przez Boga do człowieka. Szkoda tylko, że cena poszczególnych tomów (myślę szczególnie o sytuacji ekonomicznej ludzi znajdujących się w naszym rejonie Europy) jest tak wysoka (około 40 _ za każdy wolumin). Mam jednak nadzieję, że dzieło to znajdzie się przynajmniej na półkach większych bibliotek teologicznych w Polsce (biblioteka KUL-u już zakupiła dostępne na rynku wydawniczym tomy), a także w zbiorach seminariów duchownych, jako jedno z ważniejszych opracowań pomocnych w studium nad tekstem Biblii i egzegetycznymi komentarzami Ojców.

Ks. Dariusz Zagórski – Lublin, KUL

***Literatura Grecji starożytnej*, pod redakcją H. Podbielskiego, t. 1: *Epika – liryka – dramat*; t. 2: *Proza historyczna – krasomówstwo – filozofia i nauka – literatura chrześcijańska*, Lublin 2005, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, ss. VII + 955; VIII + 1159.**

Dwutomowe opracowanie całego piśmiennictwa greckiego: od dokumentów pałacowych doby egejskiej, zapisanych w tzw. piśmie linearnym B (ok. XIII wieku przed Chr.), do wielorakich w tematyce i formie pism z czasów panowania Justyniana Wielkiego (VI wiek po Chr.), przynosi niewątpliwie chlubę polskiej humanistyce, a przynajmniej polskiej filologii klasycznej. Jest to dzieło zbiorowe, napisane przez 27 autorów. Jego inicjatorem był prof. Jerzy Axer (UW), poprzedni prezes Polskiego Towarzystwa Filologicznego, trudu kierowania pracami i czuwania nad procesem wydawniczym podjął się prof. Henryk Podbielski (KUL), którego wspierała Rada Naukowa, złożona z dziesięciu wybitnych profesorów uniwersytetów: Jagiellońskiego w Krakowie, Adama Mickiewicza w Poznaniu, Warszawskiego, Wrocławskiego, Mikołaja Kopernika w Toruniu i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; wydanie zlecono Towarzystwu Naukowemu KUL.

Dzieło składa się z dwóch tomów w twardej oprawie, wyróżnionych nie tylko numeracją, lecz także odmiennym kolorem okładek. Okładkę obu woluminów zdobi powielenie rysunku mistrza Kleofona: Dziewczyna z dzbanem na wino. Pierwszy z nich zawiera omówienie greckiej poezji, drugi – prozy.